

Karasszon Dezső

Megifjodó öreg graduálok

Kedves Barátaim!

Mondanivalómat első hallásra talán pusztán elméleti jellegűnek tűnő egyházzenetörténeti ismertetéssel fogom elkezdni. Azonban hadd jelezzem

már most, hogy annak második felében éppenséggel a jelenkor református egyházzenei gyakorlatával kapcsolatban készülök Hozzátok egy felhívást intézni. Gondolatmenetemet eleinte esetleg idegenszerűnek, az eddigi szemléletmód megfordításának fogjátok találni. Pedig az elmúlt évtizedek idevágó irodalmában nagyonis megvannak az előzményei, például dr. Czeglédy Sándor debreceni teológiai professzor munkáiban. Előadásom címének a megválasztásával is öelötte akartam tisztelegni.¹

Elnöki székfoglaló előadás a ReZeM tisztújító közgyűlésén. Elhangzott 1993. november 13-án, a Budapest Pozsonyi úti református templomban. – Karasszon Dezső zeneművészeti főiskolai tanár, a debrecen-nagyerdei református templom orgonistája, a Református Egyházzenei Munkaközösségének (ReZeM) elnöke.

I.

Bevezetésül egy idén százéves könyvből, Jókai Mór Fráter György című regényéből idézek, amely többek között Debrecen reformációjával is foglalkozik, és a 16. század egyházzenejét is érinti. Az idézet megértéséhez elég annyit tudni, hogy a közvetlen előzményekben Török Bálint, a város új földesura megérkezik Debrecenbe, és megtudja, hogy ott már évek óta nem szólnak a harangok, nem nyitják ki a templomokat, mert VII. Kelemen pápa egész népével együtt kiátkozta a törökkel szövetséges Zápolya Jánost. Miután a katolikus apát többszöri felszólítás után is csak a pápai átok elismétlésére hajlandó, templomi szolgálatra nem, Török Bálint odafordul Bálint Áron lelkészhez,

„...s megfogva annak jobbkezét, így kiálta:

A király nevében! Én, Enyingi Török Bálint, átadom neked és a Melanchthon hitvallását követőknek ezt a kéttornyú templomot. Hirdesd benne te az Úr igéjét. És legyen máttul fogva ez a templom a te ekkleziádnak a szentegyháza.

Azzal maga kezénfogva vezette fel a nagy templom lépcsőin a prédikátort.

És az egész összegyűlt nép tódult utána. Úgy hogy még a zászlókat őrző strázsának sem maradt kiinn senki: azokat oda támogatták a templom falához.

Csak férfiak voltak ottan. Azokkal telt meg a templom. S mikor ez a négyezer férfi rázendítette a zsoldárt abban a visszhangos nagy templomban, teljes szóból és tiüdből: ez a rémzengés magát a főurat is magával sodorta.

Gyönyörűek a katolikusok zsolozsmái, azok az áhítatot keltő lány olasz melódiák, a Beata Virgóról, az Agnus Deiről, a dicsőült szentekről, angyali hangok harmóniájával vegyülve, közbe a csengettyűk szólnak, oböök, hegedűk zengedeznek! De a kálvi-

¹ Czeglédy Sándor: „Megifjodó öreg graduálok”, *Confessio* 2 (1978) 4. szám, 68. skk.

nista zsoltár dallama egy riadó, egy harczi ének, Clemens Marot francia rithmusaira, amely ostromolva tör fel az égbe, a bosszúálló erős Jehovához kiáltva! Mikor négyezer férfi hangoztatja egy szívvel és szájjal:

„Te Benned bízunk eleitől fogva!
Uram, Téged tartottunk hajlékunknak,
Mikor még hegyek és vizek nem voltak,
Mikor sem ég, sem föld nem volt formálva,
Te voltál és te vagy igaz Isten!
És Te megmaradsz minden időben!”

A zsoltárt ülve énekelték a népek: a hogy szokták a kálvinista imaházakban. Az utolsó vers is elfogyván azonban, egyszer csak a kántor rázendíté az orgonaszót oda-fenn a pompás aranyozott chorusban, s a „Veni sancte Spiritus” melodiáját kezdte el játszani, s fenn a karban megszólalt a diákok éneke, összehangzó harmóniával.

Ez is olaszjellegű ária, mint a katolikus rítusé.

Az első hangjaira e zsolozsmának az egész gyülekezet felállt, s úgy hallgatá az éneket. De nem az eddig hallott latin szöveget, hanem a nemzet nyelvéen megérthetőt:

„Jövel Szent Lélek Úr Isten,
Töltsd bé lelkeinket épen,
Mennyei szent ajándékkal,
Szívbeli szép tudománnyal,
Melynek hatalmas ereje
Lelkeket vezető hitre
Lelkesítsen sok népeket!
Kik, mondván így énekeljenek:
Halleluja! Halleluja!”

A halleluját az egész nép dörgő szózata visszhangozá, hogy a boltozat zengett bele. Azután felment Bálint Áron a kathedrába, és beszélt Jézusról...²

Rendkívül érdekes dolog ezt a leírást a történelmi igazsággal, vagyis hát a valószínűsíthető történelmi igazsággal egybevetni. Ne akadjunk most fönn olyan apróságokon, mint hogy Jókai például „kéttornyú templomot” adat át a protestánsoknak, tehát vagy a 19. századi építményt látja maga előtt (annak „pompás aranyozott chorus”-ával), vagy pedig nem tudja, hogy a debreceni András-templom második tornya, az úgynevezett Veres torony, nem állt még az elbeszélés korában, hiszen csak a 17. században épült. Sokkal fontosabb ennél az, hogy Jókai kronológiája a mai fogalmak szerint is helyes, hiszen Debrecen reformációjának a kezdeteit a legújabbkori kutatók is Török Bálint személyével hozzák kapcsolatba, és 1536 táján keresik.³ Alapvetően fontos, és úgyszintén helytálló eleme a beszámolónak, hogy Jókai a templomot „a Melanchthon hitvallását követőknek”, azaz a lutheránusoknak adta át. Annál feltűnőbb azonban, hogy ezekkel a lutheránusokkal néhány pillanat múlva kálvinista zsoltárt énekeltet, ráadásul Szenci Molnár Albert 1607-es fordításá-

² Jókai Mór művei. Centenárium kiadás. 47. kötet. Budapest 1925. 121–122.

³ Makkai László: „Debrecen mezőváros művelődéstörténete”, Debrecen története I. Debrecen 1984. 496.

ban, ami egészen nyilvánvaló, durva anakronizmus (a 90. zsoltárt mellesleg nem Marot, hanem Béza „francia rithmusaira” énekeljük mind a mai napig).

Azt hiszem, hogy ha Jókai most itt ülne köztünk, meg lenne sértve, és azt mondaná, hogy ezt ő mind pontosan tudta. Való igaz, hogy a leírás ereje, lendülete, lélektani, dramaturgiai hitelessége messzemenően igazolja a módszert, azt, hogy a regényíró több év, sőt több évtized történelmi eseményeit sűríti bele egyetlen napba, és ez mentségnek több, mint elég. Van azonban Jókainak egy szorosabb értelemben vett „mentsége” is: az, hogy a reformációról és főként annak egyházzenei vonatkozásairól, kimondva vagy kimondatlanul, nagyjából ugyanígy gondolkodott, sőt gondolkodik mind a mai napig a reformátusok elsősorú többsége. A cezúrát, és csak a cezúrát érzékeljük itt mint a jelenkori katolikus és protestáns egyházzene feloldhatatlan szembenállásának forrását és igazolását, anélkül, hogy föltennénk magunknak a kérdést: mit is énekeltek hát valójában a reformátusok (no nem a Jókai-regény Bálint Áronjának, hanem mondjuk) Méliusz Péternek az idejében?

Pedig erre a kérdésre ma már, hála Istennek, meg lehet felelni.

Kezdjük a feleletet Méliusz elődjénél, Kálmáncsehi Sánta Mártonnál. Őróla, nem saját szavai, hanem csak közvetett dokumentumok alapján bár, de már régebben kiderítették az egyháztörténészek, hogy nem lutheránus, hanem helvét irányt követett, és valószínűleg zwingliánus volt.⁴ Ami azt jelenti, hogy szélsőségesen szemben állott a katolikus liturgiai szemlélettel, összetörte és kihajította a templomból az oltárt, mint a „bálványimádás” fő szimbólumát, a szertartásokat egyszerű, hétköznapi ruhában vezette, a díszes miseruhákat a szegényeknek adatta, továbbá Zwinglihez hasonlóan nyilván élesen ellenezte az istentiszteleti éneklést, zenélést, sőt, Czeglédy Sándor egy korábbi tanulmányában annak a sejtésének is hangot adott, hogy Kálmáncsehi legkésőbb 1557-re az orgonát is bizonyosan eltávolíttatta a Szent András-templomból.⁵

Amióta azonban ismerjük Huszár Gál 1560-as énekeskönyvét⁶ és annak függelékét, a Kálmáncsehi nevéhez kapcsolt szertartási énekgyűjteményt, annak himnuszait, antifóniáit, zsoltárait, *responsoriumait* és *benedicamusait*, azóta ez a kép megváltozott. Kiderült, hogy ha Kálmáncsehi zwingliánus volt is (amiben továbbra sincs okunk kételkedni), az egyházzene tekintetében különvéleménye volt, magyar nyelven művelte a teljes, vagy megközelítőleg teljes gregorián repertoárt, mi több, még a hangszerekkel is egészen más viszonyban volt, mint azt korábban gondolták. 33. zsoltárának harmadik sorpárjában például ezt mondja:

„Énekeljétek az Úrnak új éneket,
Indítsátok az orgonát nagy zengésvel.”

A hangszerekkel kapcsolatos későbbi református álláspont ismeretében még meglepőbb, amit Kálmáncsehi 147. zsoltárának hetedik sorpárjában olvasunk:

„Változlag énekeljétek az Úrnak,
dicsérjétek őtet hegedővel.”

⁴ Bucsay Mihály: *A protestantizmus Magyarországon*. Budapest 1985. 59. skk.

⁵ Czeglédy Sándor: „Méliusz ágendája és himnológiai tevékenysége”, *Studia et acta ecclesiastica II*. Budapest 1967. 358.

⁶ Lásd többek között Borsa Gedeon írását: „Huszár Gál 1560. évi énekeskönyve mint zenetörténelmi emlék”, *Magyar Zene* 17 (1976) 119. skk., továbbá az énekeskönyv facsimilekiadását. Budapest 1983.

A „változlag” szó nyilván az antifonális felelgető éneklésre vonatkozik, a hegedű pedig, amelyet nem sokkal utóbb már „a korcsomák és zabáló helyek”⁷, vagyis hát a mulatozás és a tánczene hangszerének tekintettek⁷, Kálmáncsehnél még, csodák csodája, magától értetődő természetességgel foglalja el a helyét az istendicséret kelléktárában.

További fontos felismerés, hogy ezzel a fentiekben ismertetett különvéleményével Kálmáncsehi Sánta Márton egyáltalán nem állt egyedül. Az előbb már említett Huszár Gál, a magyar reformáció legkiemelkedőbb egyházzene-történeti személyisége például 1557. október 26-án terjedelmes levelet küldött Zürichbe Heinrich Bullingernek.⁸ Ebben fölített kérdéseinek egy csoportja az istentisztelet rendjével, vagyis többek között a templomi ének és zene problémájával kapcsolatos. A válasz, amelyet Bullinger veje, Ludwig Lavater készített el, az istentiszteleti éneklés lakonikus elutasítását tartalmazza: „Morem cantandi multis de causis ecclesia Tigurina non recepit” (az éneklés szokását a zürichi egyház sok-sok okból nem fogadja el). Ennek a rangos véleménynek az ismeretében folytatta, majd fejezte be Huszár Gál az 1560-as énekeskönyv szerkesztési illetve nyomdai munkálatait, és ez önmagáért beszél: Kálmáncsehi Sánta Mártonhoz hasonlóan ő is teljes tudatossággal helyezkedett a nagynevű svájci reformátorokéval ellenkező álláspontra.⁹

De mi a helyzet Méliuszal?

Először is holtbiztos, hogy Huszár Gál nevezetes 1560-as (mellesleg éppen „Melios Peter nec, a döbrötzöni predicator nac” ajánlott) énekeskönyve Debrecenben nem jelenhetett volna meg, ha ez az akaratát közismerten nagyon határozottan érvényesítő Méliusznak az elveivel ellenkezett volna. Mi több, az is valószínűnek látszik, hogy Kálmáncsehi Sánta Márton „Regveli éneklései” éppenséggel a kiadvány debreceni jellegének a hangsúlyozására, a speciális helyi igények kielégítésére, talán-talán Méliusz személyes javaslata alapján, de mindenképpen az ő tudtával és beleegyezésével kerültek oda a kötet végére.

Itt van azután Méliusznak az a nevezetes írása, amelyet éppen Huszár Gál nyomtatott ki, alig pár hónappal az énekeskönyv után, 1562-ben, „Az Arany Tamás hamis és eretnek tévelygéseinek meghamisítási” címmel.¹⁰ Ebben a művében a debreceni reformátor szenvedélyesen cáfolja többek között azt a tévelygést is, amely szerint „nem jó énekelni a keresztyéni gyülekezetben”, és, amint azt Czeglédy Sándor részletesen bemutatja¹¹, egyáltalán nem csak úgy általában a templomi éneklés mellett száll síkra, hanem határozottan védelmébe veszi a hagyományos (gregorián) szertartási énekeket is, nevéven nevezve annak számos műfaját, a „psalmusokat, antifóniákat, Patremot, Etinterrát”.

Mármost tudjuk, hogy Méliusz örökségét Debrecenben a püspök 1572. dec. 15-én bekövetkezett halála után évtizedekig céltudatosan és hűségesen ápolták.¹² Így egyáltalán nem csoda, ha a gregorián énekeket tartalmazó szertartási énekeskönyvet, a graduált, évtizedekkel később például Szilvásújfalvi

⁷ Huszár Gál kifejezése.

⁸ Zsindely Endre: „Bullinger Henrik magyar kapcsolatai”, *Studia et acta ecclesiastica II.* Budapest 1967. 74. skk.

⁹ Botta István: *Huszár Gál, élete, művei és kora.* Budapest 1991. 70. skk.

¹⁰ Nagy Barna: „Méliusz Péter művei”, *Studia et acta ecclesiastica II.* Budapest 1967. 205.

¹¹ Czeglédy Sándor: *Méliusz ágendája...* 363. skk.

¹² Lásd főleg: Nagy Kálozi Balázs: „Károlyi Péter”, *Studia et acta ecclesiastica II.* Budapest 1967. 473. skk.

Anderkó Imre 1602-es énekeskönyvének sokat idézett előszava is különös nyomatékkal említi:

„Ez ideiglen csak ez it való Typographiában is egynehányszor nyomtatott ki ez Énekes könyv, mely az Graduállal az Templomban szokot vitettetni”.¹³

Nemigen hangsúlyozta eddig senki, hogy noha az előszó soron következő, hosszú (és fontos) bekezdései a 16. század második felének a gyülekezeti énekeskönyveivel, úgynevezett kancionaléival foglalkoznak, ebben a legelső mondatban egyértelműen tükröződik a graduáléneklés fontossága, sőt talán elsőbbsége is. Mert mi olvasható ki belőle? Az, hogy az istentiszteleti éneklés alapkönyve a graduál, amely mellett, ahogy a mai muzsikuskor mondaná: ad libitum, „az Templomban szokot vitettetni” a modern értelemben vett gyülekezeti énekeskönyv elődje, a kancionalé is.

Foglaljuk össze most az eddigi elmondottakat. A kutatások mai állása szerint az 1540-es évek elejére datálható, töredékesen fennmaradt, úgynevezett Miskolci graduál¹⁴ egy gigantikus munkafolyamat indításaként értékelhető: reformátor őseink valószínűtlenül rövid idő, alig több, mint másfél-két évtized leforgása alatt létrehozták a latin nyelvű gregorián énekek magyar változataiból álló protestáns gregorián repertoárt, amely legkésőbb az 1560-as évek elején lényegében már készen állott. Kezdeményezésük nemcsak hogy nem halt el, de a századforduló táján egy nagy virágkor kibontakozásához vezetett (tegyük hozzá, hogy a mostoha történelmi körülmények ellenére), amelyet a mi számunkra egyrészt egy sor gyönyörű kéziratos, másrészt két hatalmas nyomtatott graduál dokumentál (az első csoportba többek között a Batthyány-, az Óvári, a Ráday- és az evangélikus Eperjesi graduál tartozik, a másodikba Huszár Gál második, 1574-es énekeskönyve, és az úgynevezett Öreg Graduál, 1636-ból).

Remélem, érzitek, hogy mindez nem egy szép, de számunkra, mai magyar reformátusok számára már irreleváns történelmi mese. A reformátor ősök és az utánuk következő hívő nemzedékek zeneiségének az ismerete vitális erővel veti föl a kérdést: akkor hát kik vagyunk mi? Egyházzenei értelemben nem reformátusok, nyilván, legalábbis a szónak a Kálmáncsehi, Méliusz és Geleji Katona István¹⁵ nevével fémjelzett értelmében semmiképpen.

Tudok válaszolni.

Mi puritánok vagyunk.¹⁶ Zenei gyakorlatunk és legtöbbször kimondatlan, de exponált pillanatokban határozottan megfogalmazódó zeneesztétikai gondolkodásunk¹⁷ a sokszor emlegetett „reformátori tájékozódás” ellenére sem Méliusznak és társainak, hanem egy jó száz-százhusz évvel későbbi nemzedéknek, a magyar puritánok korának a gyakorlatát és az elméletét követi (igen, így, ebben a sorrendben: elsősorban a gyakorlatát, és csak mintegy mellesleg, sokadrendűen az elméletét).

¹³ Idézi többek között: Csomasz Tóth Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*. Budapest 1958. 72.

¹⁴ Dobszay László: „A magyar graduálirodalom első emléke”, *Magyar Könyvszemle* 98 (1982) 100. skk.

¹⁵ Geleji Katona István (1589–1649) gyulafehérvári püspök, az Öreg Graduál sajtó alá rendezője.

¹⁶ Czeglédy Sándor az „óprotestáns-újprotestáns” megkülönböztetést alkalmazza: *Megifjodó öreg graduálok... 73–74.*

¹⁷ Lásd például Ravasz László *Agendájának* az egyházzeneire vonatkozó bekezdéseit. Budapest 1927.

Annak, hogy a puritanizmus történetét elmeséljem, itt most se ideje, se órája. Annyit mindannyian tudunk, hogy ez a szellemi-politikai mozgalom Angliából indult el, és hogy Magyarországra holland közvetítéssel került át. Mint Apáczai Csere János, Tolnai Dali János, illetve Debrecenben Nógrádi Mátyás, Komáromi Csipkés György és Martonfalvi Tóth György neve mutatja, a 17. század közepétől ragyogó szellemi teljesítmények hordozórákétájává lett, és radikálisan átalakította a magyar reformátusság lelki térképét. Célja, egyszerűen szólva, a reformáció továbbvitele volt, az aktív, személyes vallásosság hangsúlyozásával. Az istentisztelet kérdésében a puritánok, hogy rögtön a mi számunkra izgalmas területre térjek, a tartalmi követelmények kerülhetetlen érvényesítésével kívántak hadat üzenni mindenféle formalizmusnak, a lélektelen, mechanikus, imamalomszerű vallásosságnak. Ezért száműzték például a kötött imádságokat a templomból, élükön a miatyánkkal, és ezért tartották megengedhetetlennek, hogy az istentiszteleten a kórus valamilyen betanult „produkción”-val „lépjön föl”, amelyben a jelenlévő gyülekezet aktívan nem vehet részt. Mindehhez a reformációkorabeli énekszövegek ultraradikális teológiai kritikája járult, amelynek következtében a magyar puritánok tekintélyes része egyes-egyedül Szenci Molnár Albert genfi zsolttárait volt hajlandó énekelni, mondván, hogy egyedül csak azok követik pontosan a Szentírás szövegét. A puritánok „a magyar nótákon lévő zsolttárok éneklésére elhallgatnak, és ajkukat bégombolják”, amint az egy 1653-as közlésből kiderül.¹⁸ Jegyezzük meg röviden, hogy ezt Szenci Molnár határozott óhaja ellenére tették, aki munkájához, saját megfogalmazása szerint, „nem olly szándékból fogott, hogy az előbbeni szokott énekeket ki akarná venni az híveknek kezekből, avagy hogy ezeket egyebekénél ékesbeknek alítaná”¹⁹.

Elég világos tehát a képlet: a magyar puritánok, szándékaik makulátlan becsületessége és teológiai érvelésük vitathatatlanul jogos mozzanatai ellenére, sajnos, sokat ártottak a református egyházzene ügyének, és pedig éppen azzal, amivel azt hitték, előrelépnek: hogy letértek a reformáció által kijelölt ösvényről. Mindennek nyilván nem az oka, hanem a következménye volt a gregorián zene szépségei iránti érzéknek az az elsovadása, amely például Kabai Bodor Gellért „Flagellatio traditionum humanarum” című értekezésében tükröződik.²⁰ Amikor Kabai Bodor „hahogató ének”-nek nevezi és kifigurázza a nagyheti (melizmatikus) gregorián lamentációt, akkor ez már elsődlegesen érzelmi szembenállásnak tekinthető, ha mégoly bőséges érveléssel van is alátámasztva.

II.

Mondanivalóm lényegéhez értem.

Javaslom, hogy a „reformátói tájékozódás” elvét érvényesítve, térjünk vissza a nagy magyar reformátorok egyházzenei elveihez, és ahol csak lehet, a gyakorlatához is. Ismerjük el és tartsuk továbbra is tiszteletben a puritánok emberi nagyságát, teológiai, etikai, tudomány- és társadalomtörténeti vívmá-

¹⁸ Makkai László: *Debrecen mezőváros művelődéstörténete...* 553.

¹⁹ Szenci Molnár Albert *költői művei*. Budapest 1971. 15.

²⁰ Czeglédy Sándor: „Emberi hagyományok ostromozása”, *Ref. Egyház* XVI (1964) 59. skk.

nyait és azok jelentőségét, de az egyházzene kérdésében nyúljunk át bátran a fejük fölé, és próbáljunk meg „reformátusok” lenni, a szónak a főtebb használt, eredeti értelmében.

Másként megfogalmazva:

Fél évszázad telt el azóta, hogy az 1948-as énekeskönyv szerkesztői, Csomasz Tóth Kálmánnal az élen, a reformációkorabeli kancionálék anyagát (pontosabban: annak egy részét) a jelenkor gyülekezetei számára hozzáférhetővé, naponta kamatoztatható kincsé tették. A mi nemzedékünkre vár az a feladat, hogy ugyanezt a 16–17. századi protestáns graduálok anyagával megtegyük.

Tisztában vagyok azzal, hogy javaslatom ellenérveket és ellenérzéseket is támaszthat.

Lássuk, miféleképpen.

A graduálokról szóló eddigi ismertetések, mind-mind azzal érnek véget: milyen kár! Milyen kár, hogy ezt az énekincset, ezt a gyönyörű, gazdag, minden ízében protestáns anyagot ma már nem lehet többé föltámasztani. Így fejeződik be Czeglédy Sándor többszörösen idézett cikke is²¹, és ez az a pont, ahol szeretnék eltérni tőle.

Annyi bizonyos, hogy a graduálok anyagából, annak zenei természete, vokális igényessége miatt, gyülekezeti ének sohasem lesz. Dehát nem is kell, hogy az legyen, aminthogy nem is volt az soha! Az általános pesszimizmus abban a szemléletmódban gyökerezik, amely szerint a református egyházzene egyes-egyedül csakis gyülekezeti ének lehet, ez pedig, amint láttuk, nem reformátori, hanem puritánus gondolat, amelyen kivételesen, szerencsére, túl is vagyunk már. Mert hiszen senki sem tiltakozik az ellen, hogy hála Istennek, élnek, léteznek, működnek, énekelnek olyan református énekkarok, akik meg tudnak szólaltatni, és meg is szólaltatnak sok mindent, ami a gyülekezeti ének kategóriáin kívül esik.

Más kérdés, hogy ezek a református kórusok ma egyfajta identitászavarral küzdenek. Mert egyrészt nyilván érzik, hogy a feladatuk az istentisztelet gazdagítása lenne. Másrészt mégis koncertzenét énekelnek az esetek elsöprő többségében, vagyis a legjobban „sikerült” föllépésük is csak idegen test lehet a liturgiában. Szükségük volna olyan repertoárra, amely zeneileg maximálisan igényes, de ugyanakkor a lehető legszerveesebben illeszkedik bele az istentiszteletbe. Pontosan ezt kaphatják meg a graduálokban. Azoknak a kórusoknak pedig, amelyeknek erőlködniük kell egy-egy négyzólamú kompozíció megszólaltatásakor, pedagógiai szempontból sem javasolható okosabb, mint a graduáléneklés.

De mi legyen a liturgiával? Csak nem fogunk a régi szertartási énekek kedvéért a mai istentiszteleti rendben dűteni-borítani?

Erre az ellenvetésre ma már gyakorlati tapasztalatok alapján tudok válaszolni.²² A jelenlegi református istentiszteletnek számos olyan pontja van,

²¹ „De bármily tanulságos is a graduálok tanulmányozása, azoknak anyagát manapság istentiszteleti célra új életre kelteni nem lehet”: *Megifjodó öreg graduálok...* 77.

²² A Debrecen-nagyerdei gyülekezet istentiszteletein Püski Lajos lelkipásztor irányítása és produktív együttműködése mellett rendszeresen szolgál a gyülekezet graduálkórusa, a „Schola Calviniana”. (Ld. cikkünket e szám 244–245. oldalán, *A szerk.*)

ahova a megfelelő funkciójú graduáltétel a zavarkeltés veszélye nélkül, zökkenőmentesen odailleszthető. Ha például az istentisztelet a lelkipásztor bevonulása alatt (vagy után) az adott vasár- vagy ünnepnap introitusával kezdődik, akkor ez formailag a régi és az újabbkori fogalmak szerint egyaránt helytálló, arról nem is beszélve, hogy figyelemkeltő hatásával igen jó szolgálatot tesz az utána megszólalandó igének. A lekción és az ima együttesére, a régiak mintájának megfelelően, ma is következhet ráfelelő ének (responsorium), vagy más, hasonló funkciójú graduáltétel, a prédikáció, a záróima és a miatyánk utánra pedig, amikor a gyülekezet automatikusan leül, szinte kívánkozik egy rövid, szövegében összefoglalásszerű zárótétel. Úrvacsoraosztás közben a gyülekezet énekét „változlag” gazdagító graduálás lehetőségei korlátlanok.

Ez azonban még csak a kisebbik fele a dolgoknak. Ennél lényegesen fontosabb, hogy a graduáléneklésre a református istentiszteletnek, itt és most, vitálisan szükséges van. A saját gyarlóságunk miatt méltatlanná vált, elszürkült, ellaposodott istentisztelet át, „Lelkesítésére” alkalmas, mérhetetlenül gazdag igei mondanivalót hordozó zene kéri a bebocsáttatást a templomainkba. Ahhoz, hogy az ajtót meg tudjuk nyitni előtte, persze nem csak nekünk, hanem a lelkipásztorainknak is meg kell érteniük, miről van szó, és szakítaniuk kell azzal a tudományos teológia szintjére emelt, de valójában bántóan elégtelen szemléletmóddal, amely szerint az éneklés az istentisztelet „ráfelelő”, „válaszó” elemei közé tartozik,²³ és hát ki más „válaszolna” az Igére, mint a gyülekezet? Méliusz gondolata időszerűbb, mint valaha: az éneklés: tanítás! Értsük meg, és vegyük komolyan azt, amit a Debreceni Hitvallás idevágó szakasza mond (Czeplédy Sándor szerint ez a magyar református egyházzene alapokmánya):

„Az egész Szentírással együtt helyeseljük a dicséreteknek, lelki énekeknek, a Szentírásból készített zsoltároknak és himnuszoknak lélekkel és értelemmel, szívből, lélekben, hit által és Isten kegyelmével való éneklését a szentek gyülekezetében és azon kívül, mint amely cselekedet az istentisztelet része, és így a hallgatóknak és az éneklőknek építésére és oktatására szolgál.”²⁴

Hadd reagáljak teljes nyíltsággal egy négyszemközti beszélgetésben fölmerült kifogásra is. Jól tesszük mi, éppen most, ha ezeket a „katolikus ízű” darabokat énekelni kezdjük?

A válasz először is az, hogy radikálisan ki kell tágulnia a mi fülünknek is, meg a gyülekezeteink fülének is. Csak nem akarjuk mi (pláne pejoratív hangsúllyal) „katolikus” zenének minősíteni azt, amit Méliusz vagy amit Geleji Károna István énekelt?

Ez a zene a szó eredeti, pozitív értelmében azonban mégiscsak „katolikus” azazhogy egyetemes. Benne és általa nem csak nyolcvan-száz-százhusz esz-

²³ Szónyi György: *Liturgika*. Sárospatak–Miskolc–Diósgyőr 1993. 29.

²⁴ Czeplédy Sándor: *Méliusz ágendája...* 367.

tendővel nyújtjuk mélyebbre az egyházzeneiségünk gyökereit, mondjuk Komáromi Csipkés korától Méliusz koráig, hanem az egyetemes keresztyénség zenei anyanyelvét sajátítjuk el újra, amelyen legjobb ismereteink szerint az első keresztyének, a mártírok és az egyháztörténet legnagyobbjai beszéltek, ideértve, amint azt korábban már láttuk, a reformátorokat is. Lehetetlenség, hogy ezt a zenét ne tartsuk a magunkénak. Ha pedig arról értesülünk, hogy őseink egyik vagy másik évezredes dallamok új, hangról-hangra végigelemezhetően, speciálisan református változatát hozták létre, amint az például a Te Deum dallamával történt,²⁵ akkor erre legyünk szép csöndben büszkék.

De szó van itt még másról is. Közismert, hogy a katolikus testvérek jelenleg az anyanyelvi gregorián éneklés bevezetésén fáradoznak, és ez nem megy könnyen. A nehézségek egyik forrása szerény megítélésem szerint az, hogy az évezredes dallamok új fordítású, modern szövegváltozatokkal kerülnek szimbiózisba, amely azután nem mindenütt maradéktalanul harmonikus: nem is lehet az. Az 16–17. századi graduálok révén mi most abban a helyzetben vagyunk, hogy évszázados, erőteljes magyar nyelven megalkotott szövegváltozatokat tudunk fölmutatni, és akár átvételre, akár archaizáló új változatok kiindulópontjául „föjlajánlani”: ebben pedig páratlan kölcsönös gazdagodást ígérő ökumenikus lehetőséget látok.

Előadásom kódája a kancionálék énekeiről szól.

Ne ringassuk magunkat abban a hitben, hogy ezeket megfelelő pedagógiával előbb vagy utóbb mind meg tudjuk tanítani a gyülekezeteknek. Amióta Huszár Gált forгатom, világos előttem, hogy a kanciók nagy többsége, főleg artisztikus, sokhelyütt heterometrikus ritmizálása folytán, egyszerűen nehezebb annál, semhogy automatikusan gyülekezeti éneknek volna tekinthető.

Mit tegyünk velük?

A jelenlegi gyülekezeti énekeskönyv nem egy és nem két kanció dallamát leegyszerűsített, ritmikailag kivasalt, kisiskolás változatban közli. A történelmi dallamoknak ezt a kegyes, pedagógiai célzatú denaturálását alapvetően elhibáztottnak és ma már mindenképpen megengedhetetlennek tartom. Nem csak azért, mert a dallamoknak árt, hanem azért is, mert egy meghaladni, kinőni való, szűkös zenei magyarságtudat tükröződik benne, az, amelyik csak a Kodály-parlandó értelmében prozódikus darabokat fogadja el magyarnak, minden egyebet vagy idegenszerűnek vagy pedig „hibásnak” könyvelt el.

Azt a kanciót, amelynek a dallama az adott gyülekezet (vagy, ha országos méretekben gondolkodunk: a jelenkori reformátusság) számára túl nehéznek tűnik, egész egyszerűen utaljuk át a graduálkórus hatáskörébe. Így egyrészt nem kell „megoperálnunk”, másrészt mégsem ítéljük elnémulásra (vagy folytatódó, évszázados csipkerózsikaálmokra), hanem újra elkezdjük vele a szó esztétikailag teljes, szép és mély méliuszi értelmében „tanítani” a gyülekezetet.

Adjon elénk az Úristen a következő években ilyen szent, az ő nagy nevéhez méltó célok! És adjon erőt is ezeknek a megvalósítására!

²⁵ Szendrei Janka: „Első hangjegyes népénekünk”, *Népzene és zenetörténet III.* Budapest 1977. 111.